

על הספרדים בסיפור הקצר

מאת לב חקק

נטיעת מרכזה של הספרות העברית ב- ישראל הביאה לחידושים בהשוואה למרכזים הקודמים. היה מקובל לחשוב שמי שמדבר על מרכזי הספרות העברית ב- דורות האחרונים מתכוון לספרות של אשכנזים, ומלבד סופרי איטליה והולנד בתקופת-ההשכלה כמעט לא נמצאו סופרים עבריים מבני הספרדים ועדות-המזרח (להלן „ספרדים“). חקר-תרומתם הספרותית של הספרדים בדורות האחרונים עדיין קורא למחקר; מכל מקום נטיעת מרכז ספרותנו בישראל מגבירה את פעילותם הספרותית של הספרדים. הראשונים עסקו לא במסה ולא בשירה כי אם ב- סיפורי הווי (בורלא, שמי); יוצאי תימן התחילו במאמר ובתיאור, אחר-כך בפרקי הווי (מהלל מעדני), והדור התימני הצעיר עסק בנובילה (שרה לוי), ברומאן ובסיפור הקצר (מרדכי טביב). לעתים לא הסתפקו הספרדים בתיאור מעגל-דורם בלבד. בורלא לא הסתפק ב„עלילות עקביא“ וביקש להראות מעגל בן מאה שנה לפחות של אבותיו ואבותיהם, ואף תיאר את ת-קופת יהודה הלוי. כיום יש ספרות ענפה כתובה בידי ספרדים, ואין להעלות על הדעת, במסגרת זו, סקירה ממצה שלה אפילו בתחום אחד, תחום הסיפור הקצר. יש ספרדים שכתבתם אינה עגונה ב- עולמם של ספרדים (א.ב. יהושע), ויש אשכנזים שכתבתם דנה הרבה בספרדים (חיים חזן). הסיפורים הקצרים ממצים פינות-חיים רבות: עלייה וקליטה, יחסים בין עדות, הבדלי-דורות, שינוי המבנה המשפחתי, גבורה, מחתרת והתיישבות, הווי חיים, אהבת הארץ וסבל ההתערות בה, דלות וקיפוח.

במסגרת זו אזכיר כמה סופרים ספרדים ואשכנזים שכתבו סיפורים קצרים בנושא זה. ארי אבן-זהב, יהושע בר-יוסף, חיים חזן, אביגדור המאירי, יעקב חורגין, יוסף חנני, אהרון מגד, דב קמחי, יגאל קמחי, דוד שחר, יצחק שנהר. בשורה אחת עמם יש להזכיר מספרים ספרדים שכתבו סיפור-

רים קצרים על ספרדים: מרים בוסקלה-גוטמן, יהודה בורלא, עזרא המנחם, יצחק נבון, דוד סיטון, דוד ריקנטי, שושנה שבבו, יצחק שמי, יוסף בן פנחס עוזיאל ואחרים. מקרב עולי-עיראק שכתבו על ספרדים אזכיר את אליהו אגסי, משה אס-לן, ניר שוחט, שמעון בלס; מקרב יוצאי-תימן — את יצחק גלוסקא, מרדכי טביב, ישראל ישעיהו, יהודה עמיר; מקרב יוצאי פרס — אברהם עמיצור; מקרב יוצאי לוב — ר' פריגא זוארץ, דוד פדלון-פלד; מ-קרב יוצאי תוניס ואלג'יריה — אפרים חדר.

המקראות דלות בסיפורים מחיי הספרדים

על אף שפע זה עדיין דלות המקראות בסיפורים מחיי הספרדים, ולעתים הוספתו גורעת. למשל, ב„מקראה בספרות העברית החדשה“, שיצאה מטעם ועד החינוך ה-יהודי בניו-יורק בכמה מהדורות ובאה להדגיש את „המאור של ערכי היהדות“ נמצא סיפורו המפורשט של שלום עליכם, „אורח לפסח“. לבושו של האורח — מצ-נפתו הגבוהה והבגר התורכי המפוספס שלו — וכן מבטאו מעוררים צחוק ביל-דים. הילד-המספר ומשפחתו מארחים את האיש, מוקירים ומכבדים אותו והוא מספר להם, לפי „תרגום“ דבריו על-ידי האב, על ארץ יהודים נפלאה ורחוקה, שבה הוא גר, ו„ספרדים“ יקראו ליהודי הארץ. כ-שבני-המשפחה מתעוררים לאחר „ליל הסדר“, הם מוצאים שהאורח געלם, ועמו כספם, כלי-הכסף והתכשיטים של בני-המשפחה. בהרבה רצון טוב ובהרבה דוחק אולי אפשר להסביר שהאורח, בהופעתו בסיפור שבמקראה, מתחזה כספרדי, או שהאב חושב שהוא ספרדי. ובכל זאת, ל-פעמים זה ה„טעם“ ה„ספרדי“ היחיד שבא אל פיו של תלמיד יהודי אמריקאי הלומד עברית.

הוא הדין במקראה לפי תוכנית-הלימודים בספרות בבתי-ספר תיכוניים ביש-ראל, „ילקוט שירה ופרוזה“, שיצאה ב- יותר ממהדורה אחת (הוצאת עיריית תל-

אביב-יפו, המחלקה לחינוך). מצאנו בה את „רחוב חובבי ציון“, סיפורו של שנהר, שכליו הרופסים, הסכמאטיות שלו ואי-טיות ההתפתחותו ודאי לא סיפקו סיבה אסתטית לבחירה בו. בסיפור זה — עזרא ששון, שמוצאו מבגדד, קונה בארץ בניינים בוזל ובשעת-כושר, ומתבטל הודות להשכרתם ולרווחי-ריבית. „עזרא ששון פניו שחומות ואפו אף נשר. עיניו השחורות בולטות מחוריהן ותמיהות מדומה מהלכת בהן כשמן מזוקק“. הוא מצליח ב- מסחרו רק בגרמניה, הודות להעמדת-פנים ולסיפורי-בדים מעוררי רחמים ואהדה. ב-ישראל הוא משתקע במקרה ולשם טש-טוש עברו הדל. לאחר שהחלוץ אליק, בעל התכונות הנשגבות והנערצות, נפצע, מנצל אותו ששון בצורה מחפירה. אך לא פסו אנשים טובים מן הארץ, שכן באותו רחוב גר דוד מירסקי, אוהב נוי ואדמה ומטפחם, צמחוני החי על ירק-גנו שבו הוא עובד יום-יום. הוא רגיש ועשיר-תרבות, וגם גופו דק וגבוה. מרת סילווייה, אשתו של ששון יושבת בפניה גדושה כרים אדומים בשיכול-רגליים ומעלה עשן מפיה ומנחיה ריה. גוצה מסורבלת ושתקנית זו, שאפה עשוי בקו ישר עם מצחה ועיניה מובלעות בין תפיחות לסתותיה, מפצחת גרעינים ברחוב. אך לא פסו נשים מעודנות מן הארץ, ובאותו רחוב חיה מרת מירסקי, והיא חולה וטובה וענווה. בימי-נעוריה היתה חברת תנועת-המהפכה ברוסיה ו-גלתה לסיביר. ז'אנט, בתו של ששון, בטלנית ריקנית שמרבה שיחה עם לבקן אשכנזי, טורחת הרבה ל„התנאות“, ואין דעתה מתקררת עד שריסי עיניה המכוככים חלות זוקפים עוקציהם כלפי מעלה. שפ-תיה וצפורניה שותתות אודם“. בכור בניו של מירסקי היגר לאמריקה אך הצעיר הוא נעים-הליכות, נאמן לארץ, תרבותי. ומ-דמויות אלו תשתלשל עלילתו של שנהר. ששון ינסה לקנות את נחלת מירסקי ב-מתק-שפתים, בהסתה, בעזרת סרטורים ו-כיו"ב, ואחרי מות רעייתו של מירסקי מ-וותר זה על נחלתו, לדאבון לבו הצבוע של ששון. ואגב העלילה המסורבלת מת-

גלים גם כמה אשכנזים שאינם כליל-השלמות.

שקידה ברוכה בתחום הסיפור העוסק בספרדים או הכתוב על-ידם גילה אברהם שטאל בקובץ שבעריכתו, „יהודי-המזרח בספרותנו” (משרד החינוך והתרבות — המרכז לתוכניות לימודים, ירושלים תש-ל”ד, בצירוף מבוא, ביבליוגרפיה, הערות קצרות על המחברים, הערות-מבוא והערות טקסט על הסיפורים, מאת העורך). כאן מתעצבות דמויות של ספרדים בדרכי-איפיון שונות, על-ידי עלילה נפשית ועל-ידי עלילה חיצונית, בעזרת הגדרות ישי-רות של המספר או תיאור הדמויות; תי-אור הופעתן החיצונית, מנהגיהן והליכו-תיהן, ותיאור הסביבה, הבאת דבריהן ו-סגנון.

רוב עלילות הסיפורים מתרחשות בישראל, ויש ביניהם סיפורים מחיי היישוב הספרדי הישן ומחיי העולים החדשים.

סיפורים על הווי הספרדים הוותיקים

סיפוריו של יהודה בורלא, (1886—

1969) משקפים הרבה מן ההווי של הספר-דים הוותיקים בירושלים. „קץ הפלאות” הוא סיפור על התבגרות וכיסופי-התבגרות ויש בו תיאור ההכנות לחג הפסח. בסיפור „זהב”, נמצא תיאור משפחה ספר-דית מכובדת וענייה, בעלת ערכים כצדקה, כבוד עצמי, הכנסת-אורחים וכיבוד-אב. דמות נערצת היא ה„אב בית-דין” בירו-שלים, ממנהיגיה הרוחניים של העדה ה-ספרדית („משחק בקלפים”), שמחל על כבודו כדי לשמח כלה יתומה.

ב„אבי” לעזרא המנחם (יוגוסלאוויה, 1907) מסופר על משפחה ספרדית בירו-שלים העתיקה בימי מלחמת-העולם הרא-שונה. מסופר בו על עזרה הדדית, שאיבת עידוד מן התפילה ואהבה עזה בתא ה-משפחתי.

„שתי הספות” מאת מרים בוסקלה-גוטמן, בת למשפחה ספרדית-אשכנזית, הוא סיפור מפי ילדה שאביה ספרדי ואמה אשכנזיה, החיה בזכרון-יעקב בראשית ה-מאה. יש בסיפור שחוק טוב ותיאורי-הווי, אך לא נעדר ממנו כאב. אבי המספרת

טועם מאכלים „אשכנזיים” מתוך נימוס ו-חמלה על אשתו האהובה, ושמחה המב-שלת הספרדייה הזקנה, הטרחנית-הרעש-נית-התקיפה, קונה את לבו במאכליה; שמחה רואה באם המספרת „אשכנזייה ל-בנה וורודה” ואם המספרת רואה בה „פרנקינה זקנה”. הסבא והסבתא ה„פרנ-קים” והסבא והסבתא האשכנזים מבקרים בבית-הורי המספרת, ונקשרת שיחה בי-ניהם באידיש-ערבית-עברית-ספרדית-גר-מנית-צרפתית-רוסית. הסבתות החביבות והמקסימות מפתיעות את הילדים במתנות והמספרת מתלבטת:

„...למי מן השתיים אני רוצה להידמות, לכשאהיה אני זקנה כמותן? ומנקרת ב-מוחי השאלה הגדולה: אני מה אני, אש-כנזיה או פרנקינה?... במושבה קראו אה-רי: „פרנק פארך”. והספרדים שבחיפה רינגו אחרי: פויליש ממזר!... ואני מצ-טנפת ונסגרת בתוכי ושונאת, שונאת או את כל העולם כולו... בדמעות על לחיי הייתי מגיבה על עלבונות אלה.”

(המשך בעמוד 15)

על הספרדים בסיפור הקצר

(סוף מעמוד 14)

וותיקים. האם מציעה לאב: „...יא רג'אל!... אבל הוא צריך יקצר אותן קצת בשביל שלא ישחקו עליי". סמכות האב נפגעת: „כן כן! כבר היא ממשלת הנשים פה בארץ! והאיש תחת הנעל! כבר נש-תגענתן פה! כבר אין בושה! אין בושה! אהוה, עכשיו הילד בידיים שלך ותעשו מ—ה שאתם רוצים". אובדן האוטוריטה של האב על רקע הבדלי-הדורות בארץ הוא גם הנושא של „מושיוף ובנו" לאהרן מגד (פולין, 1920). יכולתו של מגד מת-גלה בעיצוב דמויות משניות מן הקי-בוץ, אך תפיסת דמות-האב עירומה משו-רשים ריאליסטיים.

מאלפים הם הסיפורים שבמקראה מאת בן-ציון יהושע, יצחק נבון, יצחק סמוקו-בליה, יצחק קינן, דוד ריקנטי, אליעזר ש-מאלי ויצחק שמי, על ספרדים.

אות של ברכה היא שתוך תקופה קצרה מאוד נתעשרה ספרותנו בדברי-ספרות רבים, מאת ספרדים על ספרדים ומאת אשכנזים על ספרדים. כמו שהקורא הספ-רדי מתעשר מהפגישה עם עולמם של ה-אשכנזים המשתקף בספרות, ומשיג דרכו יותר הבנה כלפיהם, כן ילמד הקורא ה-אשכנזי לכבד ולהעריך ולהבין את אחיו הספרדים מקריאה בספרות שלהם ושעלי-הם.

משה אסלן (עיראק, 1927) מתאר ב-„רג'ינה מחפשת את הוריה" את תלאות החיים במעברה; אוהל עלוב ללא ריצוף, נמלים ועקרבים, פתיליית נפט, שירותים מרוחקים משותפים למשפחות רבות, רצ-פה מצחינה, ברזים פגומים ומים קרים ב-מקלחת הציבורית. אוהלים בעקרים בליל-סופה, עוללים מתקבצים סביב אמהות יחפות ורועדות מקור, גברים אובדי-עצות נאבקים להציל את רכושם הדל. על רקע זה למד המספר להכיר את רג'ינה, ומשתף את הקורא בשינוי דעתו עליה: לא נערה הרפתקנית וקלת-דעת אלא לוחמת ציונית אמיצה, שנאלצה להימלט מעיראק עקב פעילותה המחתרנית הציונית ובגינה נא-סר אביה.

מרדכי טביב (1910, ראשון-לציון, הוריו עלו מתימן), מציג ב„גזאל" אשה בת תימן יוצאת שרעב הנישאת לבעל מאיזור חיי-דאן. המציאות הישראלית והזמן מקהים את ההבדלים, אך נראה שהסיטואציה ה-פנים-עדתית טראגית לא פחות מהבין-עדית.

יהודה עמיר (תימן, 1939) מספר על „פיאותיו של יחיא", המעוררות הקנטות ואלומות מצד חבריו, בכללם בני-תימן ה-